(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचे मराठी भाषांतर.)

आयकर आयुक्त, पश्चिम बंगाल

विरुद्ध.

एच. हिरजी.

[मुख्य न्यायमूर्ती पतंजली शास्त्री, न्यायमूर्ती मुखर्जीया, न्यायमूर्ती एस. आर. दास आणि न्यायमूर्ती गुलाम हसन.]

भारतीय प्राप्तीकर कायदा (१९२२ चा ११ वा), कलम १० (२) (xv) - व्यावसायिक खर्च - साठेबाजी आणि नफेखोरी कायद्यांतर्गत गुन्ह्यासाठी फौजदारी खटल्यापासून बचाव करण्यासाठी व्यावसायिकाने केलेला खर्च - वस्तुस्थिती शोधणे - जेव्हा अंतिम असेल.

व्यवसाय चालवणाऱ्या उत्तरवादीवर अनुचित किंमतीला वस्तू विकण्याच्या आरोपाखाली साठेबाजी आणि नफेखोरी कायदा १९४३ च्या कलम १३ अंतर्गत खटला चालवला गेला. अखेरीस त्याची निर्दोष मुक्तता करण्यात आली आणि त्याने पुढील वर्षासाठीच्या मूल्यांकनात दावा केला की रु. १०,८९५ ह्या आरोपापासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी त्याने खर्च केलेली रक्कम “व्यवसायाच्या उद्देशांसाठी पूर्णपणे आणि केवळ निर्धारित केलेला किंवा पूर्वनिश्चित केलेला खर्च” म्हणून भारतीय प्राप्तीकर कायद्याच्या कलम १० (२) (15) अंतर्गत आयकरातून वजा केली जावी. अपील न्यायाधिकरणाने असे म्हटले की, वैयक्तिक स्वातंत्र्य धोक्यात येण्याची शक्यता असलेल्या कोणत्याही पुराव्याच्या

अनुपस्थितीत, त्याला दंड ठोठावण्याची मात्र शक्यता आहे, की स्वतःला दंडापासून वाचवण्याचा उद्देश संरक्षणाच्या मुख्य उद्देशाशी इतका अविभाज्यपणे मिसळला गेला होता, जो मात्र एक चांगला व्यापारी म्हणून उत्तरवादीचे नाव टिकवून ठेवण्याच्या आणि त्याचा साठा कमी विकला जाण्यापासून वाचवण्याच्या उद्देशाने होता, की त्याकडे दुर्लक्ष केले जाऊ शकते आणि त्यापुढे, त्याचा दावा कलम १० (२) (१५) अंतर्गत मान्य होता. एका संदर्भावर उच्च न्यायालयाने असे म्हटले की न्यायाधिकरणाचा निष्कर्ष एक वस्तुस्थिती आहे आणि तो त्यावर बंधनकारक आहे. पुढील अपीलावर असे म्हणले गेले कि: (१) न्यायाधिकरणाचा निष्कर्ष वस्तुस्थितीचा नव्हता आणि संदर्भासाठी निर्णायक नव्हता; (२) न्यायाधिकरणाचा निष्कर्ष, खटला तुरुंगवासाच्या शिक्षेत संपुष्टात येण्याची शक्यता विचारात घेण्यास नकार दिल्याने आणि आरोपीस तुरुंगवास होऊ शकतो हे सिद्ध करण्यासाठी आयकर अधिकाऱ्यावर भार टाकल्यामुळे विपरीत झाला; आणि त्यामुळे हा निष्कर्ष न्यायालयावर बंधनकारक नव्हता; (३) कोणत्याही परिस्थितीत, "व्यवसायाच्या उद्देशांसाठी पूर्णपणे आणि केवळ निर्धारित केलेला किंवा पूर्वनिश्चित केलेला खर्च" म्हणून भारतीय प्राप्तीकर कायद्याच्या कलम १० (२) (१५) अंतर्गत खर्च केला असे म्हटले जाऊ शकत नाही.

व्यवसाय चालविण्याच्या प्रासंगिक बाबींमुळे उद्भवलेल्या दिवाणी प्रकरणांमध्ये झालेला कायदेशीर खर्च वेगळ्या बाजूवर असतो कारण अशा परिस्थितीत प्राथमिक किंवा दुय्यम हेतूबद्दल कोणताही प्रश्न उद्भवू शकत नाही ज्यासाठी खर्च केला गेला असे म्हटले जाऊ शकते.

अशा खर्चाची कलम १० (२) (१५) अंतर्गत वजावटी कायदेशीर प्रकरणांच्या स्वभावावर

आणि उद्देश्यावर अवलंबून असते, त्याच्या अंतिम परिणामावर नाही आणि कलम १० (२) (१५) च्या उद्देशांसाठीच्या यशस्वी आणि अयशस्वी संरक्षणाच्या खर्चामध्ये फरक केला जाऊ शकत नाही.

आयुक्त. जे. बी. अडवाणी विरुद्ध आयकर आयुक्त ([१९५०] १८ आय. टी. आर. ५५७) संदर्भ दिले आयकर आयुक्त वि. दरभंगाचे महाराजाधिराज ([१९४२] एल. आर. ६९ आय. ए. १५).

दिवाणी अपील न्यायाधिकरणः१९५२ चा दिवाणी अपील क्रमांक ७५.

कलकत्ता येथील उच्च न्यायालयाचा (मुख्य न्यायमूर्ती हॅरीस आणि न्यायमूर्ती बॅनर्जी.) १९५० च्या ४६ व्या आयकर रेफ्रेन्स (संदर्भ) मधील १६ जानेवारी १९५१ रोजीच्या आदेश आणि निकालाच्याविरुद्ध अपील.

अपीलकर्त्यासाठी भारताचे सॉलिसिटर जनरल सी. के. डाफ्टरी (त्यांच्यासोबत जी. एन. जोशी).

उत्तरवादीसाठी एन. सी. चॅटर्जी (पी. के. सेन गुप्ता, त्यांच्यासोबत).

दि. १७ एप्रिल १९५३ रोजी न्यायालयाचा न्यायनिर्णय पारीत मुख्यन्यायमूर्ती पंतनजली शास्त्री यांनी केला.

हा कलकत्ता उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाविरुद्ध अपील आहे, ज्यामध्ये भारतीय आयकर अधिनियम १९२२ (यापुढे "अधिनियम" म्हणून संबोधित) च्या कलम ६६-अ अंतर्गत

संदर्भाचे निकाल उत्तरवादीच्या पक्षात दिले आहे.

उत्तरवादी हा बंगाल पॉटेरीज लिमिटेडचा विक्री एजंट म्हणून व्यवसाय करतो आणि त्याच्यावर साठेबाजी आणि नफेखोरी अध्यादेश १९४३ (१९४३ चा अध्यादेश क्रमांक३५) च्या कलम १३ अंतर्गत कलम ६ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करून वाजवीपेक्षा जास्त किमतीत माल विकण्याच्या आरोपाखाली खटला करण्यात आला. असे दिसते की, ऑगस्ट१९४४ मध्ये खटला सुरू करण्यापूर्वी उत्तरवादीच्या व्यवसायिक परिसरात शोध घेण्यात आला आणि त्याचा काही माल जप्त करून घेण्यात आला. उत्तरवादीने १०,८९५ रुपये खर्च करून खटल्याचा चालविला आणि १६ फेब्रुवारी १९४५ रोजी खटला निर्दोष मुक्ततेत संपला. १९४५ – ४६ साठीच्या उत्पन्न कर आकलनात उत्तरवादीने अधिनियमाच्या कलम १०(२)(१५) अंतर्गत त्याच्या व्यवसायाच्या नफ्यातून १०,८९५ रुपयांची म्हणजेच वरील रक्कम कपात करण्याची मागणी केली. उत्पन्न कर अधिकाऱ्यांनी ही मागणी नाकारली परंतु अपीलीय सहायक आयुक्त यांनी ती मान्य केली आणि त्यांचा निर्णय आयकर अपीलीय न्यायाधिकरणाने कायम केला. त्यानंतर, उत्पन्न कर आयुक्त, पश्चिम बंगाल यांनी अधिनियमाच्या कलम ६६-अ अंतर्गत उच्च न्यायालयाच्या निर्णयासाठी प्रकरण दाखल करण्याची विनंती न्यायाधिकरणाला केली आणि न्यायाधिकरणाने त्यानुसार खालील प्रश्न उच्च न्यायालयाला निर्णयासाठी पाठवला :-

> या प्रकरणाच्या परिस्थितीत न्यायाधिकरणाने १०,८९५ रुपये ही रक्कम खटल्याच्या बचावसाठी खर्च केली ही भारतीय आयकर अधिनियमाच्या कलम १०(२)(१५) अंतर्गत व्यवसायाच्या उद्देशाने खर्च केलेली रक्कम आहे हे

मानण्यात बरोबर आहे का?

आयकर अधिकाऱ्याने अपील फेटाळताना खालील मुद्दे नमूद केले:

> "हे सुरुवातीलाच नमूद केले पाहिजे की, अशा प्रकरणांमध्ये शिक्षा झाली म्हणजे ती तुरुंगवासाच्या रूपात होईल असे कोणत्याही पुराव्यावरून सिद्ध झाले नाही. त्यामुळे वैयक्तिक स्वातंत्र्याला धोका असण्याची शक्यता आहे असा प्रश्न आम्ही विचारात घेणार नाही........... कोणत्याही परिस्थितीत या विशिष्ट प्रकरणात वैयक्तिक स्वातंत्र्याला धोका असू शकतो असे कोणतेही पुरावे नसल्याने आम्ही इतकेच म्हणू शकतो की उत्तरवादीला दोषी ठरवण्याची शक्यता होती ज्यामध्ये त्याला दंड ठोठावण्यात आला असता. निःसंदेह, दंडापासून स्वतःला वाचवण्याचा घटक, जर असेल तर, तो तेथे असू शकतो, परंतु तो त्याच्या बचावासाठी मुख्य उद्देशासोबत इतका गुंतलेला आहे की आम्ही त्या लहानशा घटकाकडे दुर्लक्ष करण्यास तयार आहोत. आमच्या मते, उत्तरवादीचा बचाव हा एकमेव उद्देशासाठी त्याच्या चांगल्या व्यापारी म्हणून नाव राखण्यासाठी होता आणि न्यायालयाने उत्तरवादीने घेतलेल्या किंमती वाजवी नसल्याचा निर्णय दिल्यास त्याच्या मालाची कमी विक्री होण्यापासून वाचवण्यासाठीही होता."

संदर्भावर दिलेल्या आदेशात मुख्य न्यायमूर्ती हॅरीज (ज्यांच्यासोबत बॅनर्जी सहमत होते) यांनी असे म्हटले आहे:

"ज्या गुन्हेगारी खटल्यात व्यवसाय किंवा व्यावसायिक व्यक्तीच्या चांगल्या नावाचे रक्षण करण्यासाठी आरोपीचे बचाव केले जाते तेव्हा दंड किंवा तुरुंगवासाची भीती नेहमीच असते. परंतु न्यायाधिकरणाने नमूद केले आहे की, व्यवसायाच्या चांगल्या नावाच्या संरक्षणासोबत हे इतके गुंतलेले होते की, गुन्हेगारी खटल्यात बचाव करण्यासाठी खर्च केलेले पैसे केवळ आणि केवळ व्यवसायाच्या उद्देशाने खर्च केल्याचे म्हणता येते. हा निष्कर्ष हा तथ्याचा निष्कर्ष आहे आणि तो आमच्यावर बंधनकारक आहे."

माननीय न्यायाधीशांनी मुंबई उच्च न्यायालयाच्या जे. बी. अडवाणी विरुद्ध आयकर आयुक्त [१९५०] १८ आय. टी. आर. ५५७ ह्या न्यायनिर्णयाचा संदर्भ दिला आणि असे ठरवले की, उत्तरवादीने अशा प्रकरणांमध्ये लागू असलेल्या दोन्ही कसोट्या पूर्ण केल्या: त्याच्यावर व्यवसायाच्या सामान्य व्यवहारात झालेल्या व्यवहारासंबंधी आरोप ठेवण्यात आला होता आणि त्याच्यावर एक व्यापारी म्हणून आरोप ठेवण्यात आला होता. “जर या दोन्ही कसोट्या पूर्ण झाल्या आणि न्यायालयाने असा निष्कर्ष काढला की, खर्च करण्याचा प्राथमिक उद्देश हा व्यवसायाच्या चांगल्या नावाचे रक्षण करणे हा होता, तर असे म्हणता येते की, खर्च हा केवळ व्यवसायाच्या उद्देशाने केलेला होता.” त्यामुळे माननीय न्यायाधीशांनी त्यांना संदर्भित केलेला प्रश्न सकारात्मकतेत उत्तरला. तथापि, त्यांनी अधिनियमाच्या कलम ६६-अ(२) अंतर्गत हे प्रकरण या न्यायालयात अपील करण्यासाठी योग्य आहे असे प्रमाणपत्र दिले.

आम्हाला असे वाटत नाही की, न्यायाधिकरणाचा निष्कर्ष, ज्याचा संदर्भ देण्यात आला

आहे, तो न्यायालयावर तथ्याचा निष्कर्ष म्हणून बंधनकारक आहे आणि संदर्भावर निर्णायक आहे. न्यायाधिकरणाच्या निष्कर्ष गुन्हेगारी खटला उत्तरवादीला दोषी आणि तुरुंगवासाच्या निर्णयात संपण्याची शक्यता विचारात घेण्यास नकार दिल्यामुळे सदोष आहे. जसे की नमूद केले आहे, उत्तरवादीवर कलम १३ अंतर्गत खटला भरण्यात आला होता ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की: ‘जो कोणी या अध्यादेशाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करील त्याला पाच वर्षांपर्यंतच्या तुरुंगवासात किंवा दंड किंवा दोन्ही शिक्षा करण्यात येईल.’ उत्तरवादी वर कलम ६ च्या उल्लंघनाचा आरोप होता, जो उपकलम (१) नुसार डीलर किंवा उत्पादकाला वाजवी नसलेल्या विचारासाठी वस्तू विकण्यास प्रतिबंधित करते आणि खंड (२) "वाजवी किंमत" व्याख्यायित करते. अशा प्रकारे अध्यादेशाचे निर्माते या गुन्हाला समाजविरोधी स्वरूपाच्या पार्श्वभूमीवर प्रतिबंधक शिक्षा देण्याची आवश्यकता असलेल्या गुन्हे म्हणून पाहतात आणि अशा प्रकरणांमध्ये आयकर अधिकाऱ्यांनी दोषी ठराव झाल्यास तुरुंगवासाची शिक्षा होऊ शकते आणि अशा पुराव्याच्या अनुपस्थितीत, जास्तीत जास्त दोषी ठराव आणि दंडाची शक्यता होती हे सुचवणे व्यर्थ आहे. “दोषी ठराव आणि दंडाची ही शक्यता देखील बचावाच्या मुख्य उद्देशासोबत इतकी गुंतलेली होती की ती दुर्लक्ष केली जाऊ शकते” ह्या टिप्पणीला आम्ही दुजोरा देत नाही. या तर्कशास्त्रावर आधारित निष्कर्ष हा अध्यादेशाखाली खटला चालवण्यात अंतर्भूत असलेल्या धोक्याबद्दल गंभीर गैरसमजुतीने सदोषपूर्ण आहे आणि त्याला संदर्भावर निर्णय देताना न्यायालयावर बंधनकारक मानता येत नाही. उच्च न्यायालयाने उघड केलेल्याप्रमाणे, व्यवसाय किंवा व्यावसायिक व्यक्तीच्या चांगल्या नावाचे रक्षण करण्यासाठी आरोपीचे बचाव केले जाते तेव्हा दंड किंवा तुरुंगवासाची भीती नेहमीच असतेच, त्यामुळे

कोणत्याही न्यायालयासाठी हे म्हणणे सामान्यतः कठीण असते की, बचाव करण्यासाठी केलेला खर्च, भले तो आरोपी व्यक्तीचा "वैयक्तिक खर्च" मानला जात नसला तरी, "केवळ व्यवसायाच्या उद्देशाने केलेला खर्च" आहे. उत्तरवादीसाठीचे माननीय वकील यांनी स्पष्टपणे कबूल केले की, व्यापार किंवा व्यावसायिक व्यवहारामधून उद्भवलेल्या गुन्हेगारी खटल्यात बचाव करण्यासाठी व्यापार किंवा व्यवसाय करणाऱ्या व्यक्तीने केलेला खर्च उत्पन्न कर उद्देशाने त्यांच्या नफा किंवा लाभांच्या आकलनात कपात करण्यास परवानगी देण्यात आलेली एकही तरतूद त्यांना कोणत्याही पुस्तकांत सापडली नाही.

युक्तिवाद दरम्यान अनेक प्रकरणांचा संदर्भ देण्यात आला ज्यात असे म्हटले कि व्यवसायाच्या चालू कारभारासंबंधी बाबींमधून उद्भवलेल्या दिवाणी वादात आलेले कायदेशीर खर्च त्याच्या नफ्याच्या गणना करतेवेळ कपात करण्यास परवानगी देण्यात येते, उदाहरणार्थ, आयकर आयुक्त विरुद्ध दारभांगाचे महाराजाधिराज (१९४२) एल. आर. ६९ आय. ए. १५, जिथे प्रिवी कौन्सिलने असे ठरवले की, सावकारी करणारा व्यक्ती कटकारस्थानसाठीचा नुकसान भरपाई, चुकीच्या वर्णनासाठी आणि करारभंगासाठी नुकसान भरपाईसाठी कंपनीकडून करण्यात आलेला खर्च व्यवसाय खर्च म्हणून परवानगी देण्यायोग्य आहेत. त्या प्रकारच्या प्रकरणात, गुन्हेगारी खटल्याच्या बाबतीत प्राथमिक किंवा दुय्यम उद्देशाबद्दल कोणताही प्रश्न निर्माण होऊ शकत नाही कारण बचाव हा आरोपी व्यक्तीला शक्य असलेल्या दोषी ठराव आणि निर्धारित शिक्षा यापासून वाचवण्याच्या उद्देशापासून सहजपणे वेगळा केला जाऊ शकत नाही. बॉम्बे प्रकरणामध्ये[1] यशस्वी आणि अयशस्वी बचाव यांच्या कायदेशीर

1[१९५०] ८ आय. टी. आर. ५५७

खर्चांदरम्यान केलेले भेद वाजवी आहे का याबद्दल आम्ही आत्ता सल्ला मिळाल्याप्रमाणे समाधानी नाही. कलम १०(२)(१५) अंतर्गत अशा खर्चांची कपात करण्याची परवानगी ही कायदेशीर कारवाईची प्रकृती आणि उद्देशावर अवलंबून असते ज्याची नफ्याची गणना अजून केली जात आहे आणि त्या कारवाईच्या अंतिम परिणामावर त्याचा परिणाम होऊ शकत नाही. उत्पन्न कर आकलन प्रत्येक वर्षासाठी करावे लागते आणि कायदेशीर प्रकरणांचा अंतिम निकाल, जो अनेक न्यायालयांमध्ये होऊ शकतो, तो जाहीर होईपर्यंत थांबवून ठेवता येत नाही.

सूचित नमूद कारणांमुळे अपील मान्य करतो आणि संदर्भित प्रश्नाचे उत्तर नकारार्थी देतो. अपीलकर्ता हा येथे आणि खालील कोर्टाच्या खर्चास पात्र आहे.

अपील मान्य

अपिलकर्त्यासाठी एजेंट: जी. एच. राजाध्यक्ष

उत्तरवादीसाठी एजेंट: एस्. सी. बॅनर्जी

XXXXX

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेत त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा

इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरीता वैध मानला जाईल.

XXX